



З історії підготовки науково-педагогічних працівників у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди

Ірина Разуменко

Якісний склад викладачів вищих навчальних закладів — запорука якісної підготовки майбутніх фахівців. Підготовка науково-педагогічних кадрів через аспірантуру і докторантуру була і є в центрі уваги керівників Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди з перших днів існування закладу.

Сьогодні в аспірантурі університету навчаються 422 здобувачі третього (освітньо-наукового рівня) вищої освіти, над дисертаціями на здобуття наукового ступеня доктор наук працюють 15 докторантів. Організацію, планування, супровід освітньо-наукових програм на здобуття наукового ступеня доктора філософії, виконання індивідуального плану майбутнього доктора наук, контроль підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів вищої освіти здійснює відділ аспірантури і докторантури університету, історія якого є частиною двохсотдвадцятирічної історії університету.

У 1804 р. «Статутом Харківського університету» було передбачено створення при університеті педагогічного інституту [1, с. 9].

Для науково-педагогічної роботи навчального закладу потрібно було відновлювати кадри, тому з 1916 р. «найбільш здібних випускниць» стали «прикріплю-

вати до кафедр для підготовки до професорського звання — аналогу сучасної аспірантури. Першими «аспірантками» <...> стали Т. В. Кошєрова і Н. В. Морозова. За чотири роки, на які було розраховано підготовку до професорського звання, вони повинні були скласти усний іспит на ступінь магістра, а потім представити і захистити магістерську дисертацію, що давало їм право на зайняття <...> посади приват-доцента» [1, с.14].

У 1932 р. після ряду змін за радянських часів у форматі, назві було створено Харківський педагогічний інститут [1, с.15], а у 1933 р. — Харківський державний педагогічний інститут [1, с.19].

З 1936 р. починається нова сторінка у підготовці науково-педагогічних кадрів: в інституті відкривається аспірантура на двох кафедрах, а в 1938 р. стали проводитися наукові сесії (конференції), видаватися наукові записки. Тільки за 1940 р. захищено 10 дисертацій [1, с.19].

Друга світова війна на деякий час призупинила роботу інституту, але вже у 1943 р. ХДПІ відновив свою діяльність. З 1945 р. інститут носить ім'я Г. С. Сковороди. У 1946 р. на кафедрі західноєвропейської літератури з'явився новий викладач — випускниця аспірантури В. А. Чиркова [1, с.25]. Потім у цьому ж році було захищено ще три кандидатські дисертації.

У повоєнні роки діяльність наукової частини очолив заступник директора ХДПІ Я. П. Зубко. З 1953 р. у різні роки аспірантами опікувалися професори М. Г. Мілготін, І. О. Наумов, С. І. Дорошенко, В. І. Євдокимов, О. М. Микитюк, Ю. Д. Бойчук; з грудня 2020 р. по т.ч. — професор С. В. Бережна.

Підвищенням кваліфікації викладачів, які не мали вчених ступенів і планували свою роботу як здобувачі, з 1953 р. став займатися офіційно оформлений консультаційний пункт інституту [1, с.26], який проіснував до 2016 р. Контингент здобувачів постійно збільшувався. Якщо за статистичними даними у 1993 р. було прикріплено 294 здобувача, то у 2010 р., наприклад, — 831.

У подальші роки викладачі інституту захищали в різних університетах країни не тільки кандидатські, а й докторські дисертації, але відсоток педагогічних працівників, які мали вчений ступень і звання, був незначний. У 1980 р. в інституті було розроблено і прийнято програму «Кадри», завданням якої було підвищити питому вагу викладачів з ученими ступенями і званнями до 58 % [1, с.34].

З 02.01.1988 р. в інституті створено відділ аспірантури, завідувачем відділу призначено Н. П. Чепурну, з 01.11.1989 р. — Ю. Ю. Петренко, а з 01.02.2000 р. по т.ч. відділ аспірантури і докторантури очолює І. В. Разуменко.

Відповідно до інструктивного листа Державного комітету СРСР по народній освіті від 28 листопада 1988 р. за № 51 [2] передбачено забезпечення вищими навчальними закладами цільової підготовки аспірантів, яка повинна була відбуватися за направленнями підприємств, установ та організацій з виплатою аспірантам стипендії за рахунок коштів підприємств, установ та організацій, які направили їх на навчання.

З цього року Міністерство народної освіти затверджувало місця прийому до аспірантури ХДПІ, враховуючи також потреби інших закладів вищої освіти.

Протягом багатьох років наш університет готував науково-педагогічні кадри не тільки для себе, а й для ХДУ ім. О. М. Горького; Сумського державного університету; Запорізького державного технічного університету; Горлівського педагогічного інституту іноземних мов; Харківської державної академії міського господарства; Глухівського педагогічного інституту; Полтавського технічного університету; Миколаївського державного педагогічного інституту; Української академії банківської справи; Харківського державного технічного університету радіоелектроніки та ін.

Під час навчання в аспірантурі з метою поліпшення якості професійної підготовки аспіранти до 2016 р. крім спеціальності відвідували заняття з таких дисциплін, як педагогіка та психологія вищої школи; філософія; іноземна мова; українська мова; інформатика та обчислювальна техніка.

Для подання дисертації до захисту аспірантам і здобувачам необхідно було скласти іспити кандидатського мінімуму з філософії, іноземної мови та спеціальності. Про проведення іспитів кандидатського мінімуму відправлялося повідомлення до Управління керівного персоналу та атестації науково-педагогічних кадрів МОН України.

Кандидатські іспити приймалися двічі на рік у вигляді сесії. Програми іспитів розроблялися та затверджувалися на кафедрах. Іспит зі спеціальності, який складався за основною та додатковою програмою, проводився в два етапи з виставленням загальної оцінки.

У квітні 1994 р. на базі ХДПІ імені Г. С. Сковороди створено ХДПУ імені Г. С. Сковороди [3]. З кожним роком в університеті збільшувався контингент аспірантів. Якщо у 1987 р. в аспірантурі навчалося 35 осіб, то у 1994 р., наприклад, вже 118. У цьому ж році, враховуючи потребу у висококваліфікованих спеціалістах, було відкрито аспірантуру зі спеціальності 01.01.01 — математичний аналіз та виділено у плані прийому два місця для

забезпечення діяльності аспірантури за цим напрямом [4].

У 1997 р. вчена рада професорів університету затвердила комплексну програму «Науково-педагогічні кадри» на 1997 — 2000 рр. [1, с. 45]. Основною формою підготовки науково-педагогічних кадрів продовжувала бути аспірантура і докторантура. У цьому ж році було відкрито аспірантуру з нових спеціальностей: 09.00.01 — діалектика і методологія природничого, технічного та соціального пізнання, 22.00.01 — теорія та історія соціології, а у 1998 р. — 09.00.04 — філософська антропологія. На той час в університеті навчалися 191 аспірант та 24 докторанти. За статистичними даними, через аспірантуру за 1993 — 1997 рр. захищено 55 дисертацій [1, 46].

З урахуванням потреб регіону в педагогічних кадрах в аспірантурі і докторантурі відкриваються нові спеціальності.

Докторантура як вищий ступінь єдиної безперервної освіти працює в університеті з 1992 р. Відповідно до наказу Міністерства народної освіти УРСР від 06.11.1991 р. за № 193, «враховуючи зростаючу потребу педінститутів республіки в науково-педагогічних і наукових кадрах та з метою розширення мережі навчальних закладів і наукових установ з підготовки висококваліфікованих спеціалістів через докторантуру», у ХДПІ імені Г. С. Сковороди було відкрито докторантуру з 10 спеціальностей [5]. У 1997 р. спеціальностей стало 12 [6], у 1998 р. — 13 [7].

Відповідно до звіту Міністерства освіти України від 03.11.1999 р. за № 504а до реєстру постійно діючої аспірантури та докторантури університету згідно з новим Переліком спеціальностей увійшло 14 спеціальностей докторантури та 34 спеціальності аспірантури [8].

У 2000-х роках університет стає визначним центром відтворення наукових кадрів, підготовка яких здійснюються в аспірантурі (37 спеціальностей) та докторантурі (15 спеціальностей) [9, 10], де навчаються близько 300 осіб; понад 600 викладачів закладів вищої освіти з різ-

них регіонів України є пошукувачами. Діють три спеціалізованих вчених ради із захисту докторських та кандидатських дисертацій [1, с.55].

Відповідно до статистичних даних, які щорічно відправлялися до МОНУ, найбільш затребуваними спеціальностями на початок 2000-х років в аспірантурі університету були історія педагогіки, професійна освіта, українська мова, трудове право.

Постановою КМУ від 23.03.2016 р. за № 261 було затверджено новий Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії і доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах). У 2016 р. було ліцензовано освітню діяльність університету на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти та затверджено докторантуру за 10 спеціальностями. Освітньо-науковими програмами було передбачено опанування освітньої складової в обсязі 60 кредитів.

Одним із стратегічно важливих інноваційних напрямів у міжнародному співробітництві закладів вищої освіти є залучення іноземних здобувачів вищої освіти для навчання в Україні. Згідно зі звітами 1-НК до МОН України в нашому університеті з 1998 до 2004 р. навчалося по одному громадянину КНР, у 2005 р. — 2, 2006 р. — 3, 2007 р. — 9, 2008 р. — 9. Починаючи з 2016 р. до університету вступило 114 іноземних аспірантів. Зараз в аспірантурі навчаються 59 громадян КНР. З 2020 р. аспірантами КНР (відповідно до вимог Постанови КМУ від 23.03.2016 р. за № 261) захищено 44 дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії [11].

На сьогодні в університеті акредитовано та діє 10 освітньо-наукових програм. Об'єктивна оцінка Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти підтверджує якісну підготовку здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти та високий професіоналізм колективу нашого університету. Продовжується і підготовка докторів наук за 10 спеціальностями. За період існування

докторантури в університеті захищено понад 90 докторських дисертацій.

Крім спеціалізованих учених рад Д 64.053.01 (Педагогічні науки), Д 64.053.08 (Психологічні науки), в університеті працюють разові спеціалізовані вчені ради, які не зупинили своєї роботи і під час воєнного стану. Тільки під час повномасштабної війни 74 випускники аспірантури стали докторами філософії.

Захищені в університеті доктори наук та доктори філософії працюють не тільки на рідних випускових кафедрах, а й в багатьох закладах вищої освіти України та зарубіжжя.

За плідну працю, наукові досягнення аспіранти університету отримують стипендію Президента України для молодих учених. У різні роки стипендіатами були Б. Р. Зеленський, Т. Я. Грановська, О. І. Башкір, М. В. Штефан, А. С. Сопельняк, І. С. Майстрюк.

Академічна мобільність — важлива складова освітнього процесу аспірантів. В рамках договорів про співпрацю між закладами вищої освіти молоді науковці проходять стажування як в Україні, так і за кордоном. Наприклад, в Університеті імені Адама Міцкевича, Вроцлавському університеті (Польща), у Балтійській міжнародній академії (Рига, Латвійська Республіка), Гельсінському університеті (Фінляндія), Кардіфському Університеті (Уельс) [12].

Продовжується практика відкритих занять та гостьових лекцій для здобувачів усіх рівнів. Аспіранти мають всі можливості і для отримання неформальної освіти. Під час проведення наукових конференцій, яких в університеті проводиться більше 200 щорічно, молоді науковці мають можливість для апробації своїх наукових результатів [12]. Аспіранти беруть участь у грантових проектах, наприклад у 2023 р. за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України аспірантами кафедри зоології були виконані цікаві біологічні дослідження [12].

Здобувачі третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти нашого універси-

тету є членами експертних груп Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та беруть активну участь в акредитаціях освітньо-наукових програм інших закладів вищої освіти.

Ми пишаємося своїми аспірантами та випускниками аспірантури різних років. Серед них Жадан Олена — переможниця конкурсу «Учитель року» (2023) в номінації «Основи здоров'я»; Жадан Сергій — український письменник, перекладач, громадський діяч, фронтмен гуртів «Жадан і Собаки» та «Лінія Маннергейма»; Карюченко Дмитро — шпажист, олімпієць, призер та чемпіон світу, призер та чемпіон Європи, триразовий чемпіон всесвітньої універсиади; Литовченко Марина — срібна призерка з настільного тенісу на літніх Паралімпійських іграх (2024) у Парижі; Міньковська Ірина — менеджер з комунікацій і партнерства у Громадській організації «Едкемп Україна», одна з авторів документа «Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи»; Мірошніченко Альона — член Національної асоціації адвокатів України; Садурська Катерина — заслужений майстер спорту України, учасниця XXXI Олімпійських ігор; Трегуб Костянтин — заслужений тренер України, дипломант XVII обласного конкурсу «Вища школа Харківщини — кращі імена»; Хворост Максим — фехтувальник-шпажист, чемпіон світу та Європи та ін.

Наші аспіранти наближають перемогу, займаючись не тільки наукою, а й громадською та волонтерською діяльністю. Наприклад, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Коновальчик Євгенія долучилася до команди організації «Юрфем» і здійснила потужну аналітичну роботу у проекті за підтримки Європейського Союзу в межах проекту «Вистоїмо разом», що впроваджується Українським Жіночим Фондом у партнерстві з громадською організацією «Ла Страда — Україна» та Асоціацією жінок-юристок України «ЮрФем» щодо правового регулювання механізму від-

шкодування спричиненої шкоди потерпілим від насильницьких злочинів.

Журавльов Максим став переможцем конкурсу «Молода людина року — 2023» м. Харкова у номінації «Волонтерська діяльність» [12].

В підготовці висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів крім кафедр задіяно багато підрозділів університету: навчальна частина, центр забезпечення якості освіти, відділ менеджменту і моніторингу, бухгалтерія та ін. Регулярно кафедри університету поповнюються випускниками аспірантури і докторантури, які успішно захистили дисертації. Відповідно до звіту ректора

Ю. Д. Бойчука про діяльність Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди та про виконання цільових показників, визначених МОН України у контракті ректора за 2023 р., «університет має висококваліфікований науково-педагогічний склад: станом на 31.12.2023 р. 82,6 % викладацького складу університету мають наукові ступені і вчені звання (у 2020 р. — 77,9 %; у 2021 — 82,5 %, у 2022 р. — 82,6 %)» [13]. Університет має потужний потенціал для підвищення якісного складу науково-педагогічних кадрів не тільки для свого колективу, а й для інших закладів вищої освіти України.

Література

1. Харківський державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди ; за заг. ред. акад. АПН України І. Ф. Прокopenка. Харків : ОВС, 2001. 176 с.
2. Інструктивний лист Державного комітету СРСР по народній освіті від 28.XI.1988 р. № 51.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 1994 р. за № 244.
4. Лист Міністерства освіти України від 10.05.1998 р. за № 10-2/788.
5. Наказ Міністерства народної освіти УРСР від 06.XI.1991 р. за № 193.
6. Лист Міністерства освіти України від 08.09.1997 р. за № 9/2-530.
7. Лист Міністерства освіти України від 03.04.1998 р. № 9/2-115.
8. Звіт ХДПУ ім. Г. С. Сковороди Міністерству освіти України від 03.11.1999 р. за № 504а.
9. Лист Міністерства освіти України від 03.04.1998 р. № 9/2-115.
10. Лист Міністерства освіти України від 09.04.2001 р. № 282.
11. <http://hnpu.edu.ua/uk/razovi-specializovani-vcheni-rady>
12. <http://hnpu.edu.ua/uk/division/novyny-viddilul-aspirantury-i-doktorantury>
13. http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Normat_dokum/Zvit_rectora_Khnpu_2023.pdf
08.11.2024

Відомості про автора:

Разуменко Ірина Василівна — кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені Михайла Гетманця; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; email: i.v.razumm@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3221-4340>